

UTRY ATTILA (1949) | Miskolc

UTRY ATTILA

Közműveltség és szellemökológia

A címben jelölt fogalmak – a tudomány mai állása szerint – fontos részei a diszciplínák újraegyesítési programjának. Képletesen szólva, csillagászati eseményt idézve: a kognitív és operatív tudományok „bolygói” még sohasem kerültek egymáshoz olyan közel, mint a 21. század első negyedében, a nagy paradigma- és rendszerváltások idején. A bolygók önállósága nincs veszélyben, de az „együttállás” kölcsönhatásai *új világrendet, Istent tisztelő új humanizmust, kulturális újjászületést* is eredményezhetnek, s reményeink szerint ez egy örömteli esemény lenne az emberiség új generációi számára is, akik jelenleg a virtuális (nem autentikus) lét ösvényein bolyonganak.

A KÖZMŰVELTSÉG GYÖKEREI

A neolit forradalom idején (Kr. e. 10 000) az ember az esze által emelkedett ki természetelfogadó rutinjából. Pontosan százhusz évszázaddal ezelőtt az embernek a közvetlen közelében lévő természet átalakításával, művelésével muszáj volt kultúrát teremtenie (*cultúra agri*). Leginkább azért, hogy csökkentse félelmét a természet túlerejével szemben, és túlélje a rá leselkedő veszélyeket. Ősünk látta, hogy kiszolgáltatottabb a prehumán élőlényeknél. Nincs bundája a hideg ellen, nincs éles látása, erős karmai a táplálékszerzéshez, kemény patája a kövek között járáshoz etc. Tehát lemásolta környezetéből mindazt, amit a védekezéshez szükségesnek ítélt. Lett bundája, ruhája, bocskora, később sátra, háza, végtagjait meghosszabbította szerszámokkal, fegyverekkel stb. *És így esze útján kiemelkedett a természetből!* Amit addig elfogadott, ezután átalakított – és mindmáig végzi ezt az ősi gyakorlatot.

Valójában nagy jelentősége volt, hogy az ember az 1970-es évektől – miután kilépett az úrbe – „kozmosz lényé” vált, és megkezdődött a kultúra- és kommunikációkutatások, -ismeretek összekapcsolása is, de rossz irány, ha az űr és szomszéd bolygóink kutatását új ateizmusra, földi problémáink elhanyagolására használjuk. A kultúra és közműveltség fogalmának, szerepének változásai új, mondhatni, magasabb értelmet kaptak a társadalmi létszférák (kultúra, gazdaság, politika) rangsorában. „A kultúra fogalmazta meg a diagnózist, a közművelődési rendszer pedig a gyógyítás helyszíne lett” (B. Gelencsér Katalin).

A kommunikációelmélet európai gyökerekre hivatkozó, kritikus amerikai ideológiai, gazdasági kísérlet arra, hogy a modernizáció és az új humanizmus számára új világnézetet teremtsen. Elvetik Marx kollektív és Freud individuális miszticizmusát. A kommunizmus szervetlenségét rendszerszerűséggel, önszabályozással, öngazgatással, a lélekelemzők (pszichoanalitikusok) energiafogalmát pedig a kommunikáció-interakció, visszacsatolás fogalmával cserélték le az 1950-es évek második felétől. A kétpólusú világrendszer keleti blokkjában paradigmaváltások sorozatát élték át a kutatók, a szakemberek és a „gyógyulásra vágyó” befogadók, de ez a hatalmas intézmény- és üdülőrendszer (tanácsi, szakszervezeti, vállalati) fokozatosan elveszítette funkcióit. Láthatóvá váltak az intézmények, szervezetek működési, leépülési zavarai, mert elindult a modernizáció, a globalizáció, és ideológiai vákuum keletkezett Keleten és Nyugaton egyaránt, nyomában súlyos demográfiai, ideológiai, identitásbeli válságokkal. Elkerülhetetlenné vált a kulturális tér teljes mediatizálása, az új eszközök, információhordozók, -tárolók (PC-k, mobiltelefonok, műholdak, tévécsatornák, világháló, webshopok stb.) már-már áttekinthetetlen mértékűre „zsugorodtak”, és túlzott használatuk káros/kóros virtuális világba vezette/vezeti az újabb generációkat. Egyre nehezebb – ebben a nem auten-

Ez az előadás a két korábbi (2004, 2006) előadásom szerkesztett, bővített változata (2020).

tikus létben – a hagyományos kulturális-nemzeti érdekérvényesítés és értékvédelem. Mindez azért is lehangoló, mert a csúcstechnika, a pénz, a hatalmas energiabázisok csak kevesek kezében összpontosulnak, igazságtalan az elosztási rendszer.

Sajnálatos, de egyelőre még megállíthatatlan a (hagyományos) kulturális infrastruktúrák leépülése, a szellemi és anyagi egyenlőtlen fejlődés okozta hatalmas különbség (túlgazdagodás-mélyszegénység). A társadalmi létszférák (kultúra, gazdaság, politika) mindegyike egyformán szenved, de leginkább a kulturális élet és intézményrendszer sorvadása miatt aggódunk, mert a kultúra bővített újratermelése nélkül nincs etikus gazdaság, demokratikus politika, nem lehet egészséges/egységes a társadalom. (Lehet, hogy Gelencsér tanárnő tévedett, vagy a diagnózis volt téves, és a gyógyítás nem sikerült?)

Nehezíti a terápiát, hogy állítólag a magyar *népművelés/közművelődés* szót nem lehet lefordítani európai nyelvre. Szerintem az *education of communities* (közösségek oktatása, -vezetése) és a *posztgraduális szocializáció* (másodlagos beilleszkedés, szereptanulás) kifejezések együtt pontosan visszaadják a kreativitásra épülő magyar művelődéstörténet tartalmát és közműveltségre gyakorolt hatását. Ontológiailag a közművelődés legjellemzőbb *struktúrája* az öntevékenységre, önkéntességre, szabad időre, kreativitásra épülő civil és állami intézményrendszerben folytatandó közösségi művelődés, egyéni alkotói-tanulási tevékenység; *funkciója* a másodlagos (posztgraduális) szocializáció; *genezise* pedig az emberi szellem ökológiai szemlélete lehet. Igyekszünk bizonyítani, hogy ez hatékony gyógyításnak mutatkozik.

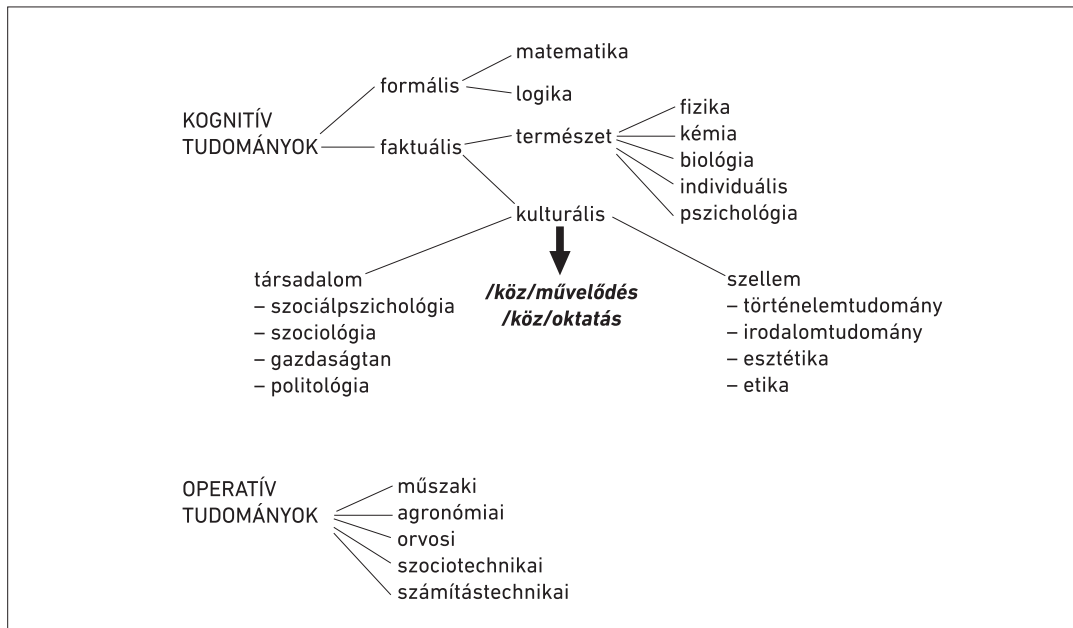
Hazánk Európában – „alulról jövő kezdeményezések” nyomán – általában támogatta a közösségi művelődés, a kulturált szórakozás, a közgyűjtemények és a magas kultúra intézményeinek fenn tartását, fesztiválok szervezését, az egyéni tanulás, alkotás ösztönzését. Ennek egyik történelmi okára mutat rá Jancsó Benedek 1908-ban: „A néplélek, amelynek szellemi szükségletei kielégítésével a művelt társadalom és közoktatási politika édes-keveset törődtek, maga igyekezett szellemi szükségletei kielégítésének forrásait megtalálni.” A népművelés eredetileg nem volt azonos a művelendő (mert tudatlan) tömegek ideológiai nevelésével, hanem inkább azonosítható a szellemi szükségleteit is kielégíteni szándékozó érett személyiségek sokaságával („képességmegtartó népesség”) és az alternatív csoportok közösséggé fejlődésével. Az öntevékenységre, szabad időre épülő, közösségben szerveződő művelődő körök, egyletek, testületek, kaszinók, klubok, vallási és egyéb, művészeti, művelődési mozgalmak jelzik ezt a körülményt. Az iparosítás kedvezett az iskolán kívüli tanulásnak, továbbképzésnek a kiegyezés és Trianon közötti időben. Az állami bevételek újraelosztásából egyre több támogatás jutott az intézményeknek és civil kezdeményezéseknek. (Akkor még nem a „maradék-elv” érvényesült az adók és járulékok elosztásában). Volt némi veszély, mert „a műveltebb nép jobban érzi, nehezebben tűri az elnyomást” (Vajda János), de csak ritkán fordult elő, hogy egy-egy könyvtár, múzeum vagy kultúrház bezárása miatt az emberek az utcára vonultak volna. (Kivétel az agrárszocialista mozgalmak és a rendszerváltás után néhány kísérlet.)

Ezzel szemben a mai helyzet kissé árnyaltabb, egyszersmind bonyolultabb, mert egyfelől tudomásul kell venni, hogy nincs más útja a kultúráknak, csak a globalizálódás, az egyéni sajátosságok elvesztése: közös pénz, a nemzetek fölötti gazdaság, kulturális terméklisták, információs megaközpontok, digitalizált katonai stratégiák, mikrochipes totális ellenőrzési, nyilvántartási rendszer... és így tovább. Olyan civilizációval kell számolnunk, „amely felöleli az egész Földet és emberiséget, és a kultúra, a kreativitás régi értékeit újfajta intézkedésekkel helyettesíti”. Az individuum feladata „a régi kultúra maradványainak megőrzése, amennyire azt a tömegtársadalom megengedi” – írta Ludwig von Bertalanffy 1991-ben. A régi és az új „megacivilizációknak” semmi köze a korábbiakhoz. Igaz, hogy az új szuperrendszerek, diktatúrák (US, EU, FÁK, OPEC, UN, ISIS...etc.) szűk kultúrafogalmat preferálnak, és totális központosítást akarnak a politikában, a gazdaságban és a kultúrában is. Terjednek zavaros ideológiák, mint a cezarománia, önkény- és világhuralomra törekvés, összeesküvés-elmélet, világvége-hangulat. Másfelől a tradíció, a régi kultúra maradványai erodálódnak, a tömegtársadalom csak „politikai szolgálatra” (*ancilla politicae*), „mának élésre” (*in diem vivo*), szórakoztatásra (*panem et circenses*), „efemer dolgok” kielégítésére használja a kultúrát. Hangsúlyozzák az állam népességmegtartó képességét, holott a kultúra szerintem a *képességmegtartó népességet* jelenti igazán.

Vajon a globális, multinacionális, posztindrusztialis tömegtársadalom mivel helyettesíti majd az alábbi értékeket? Itt, Kelet-Közép-Európában a „kulturális tejtésztevériségről” vallott Németh László-i

tanítást? Poszler György ezt továbbgondolva megállapítja, hogy „van egy (európai és nemzeti) szellemi tőke és egy látens értéklista, melyben megtalálható a magyar és szomszéd népi kultúra standard anyaga. Nálunk: az ómagyar költészettől Pilinszkyig; a gregoriántól Bartókig, Kodályig; az iskoladrámáktól a világhírű magyar színházakig, operákig, filmekig. Ez cirkulál a közoktatásban egyetemektől általános iskolákig, a közművelődésben agoráktól közösségi terekig, de ennek a tradíciónak jelentős része még háttérben van, és ha igaza lesz Bertalanffy-nak, háttérben is marad.”

Hársing tanár úr ágrajzában a közoktatás és közművelődés mint tudomány nem szerepel, pedig pontosan meghatározható helye van a két diszciplínának a kulturális tudományok társadalom- és szellemtudományai között.

1. ábra. A tudományok felosztása (Hársing László ágrajza kiegészítve)

SZELLEMÖKOLÓGIA

I.

Barátkozunk, sőt barátkozzunk az új, a megújított és tartalmilag bővített kultúra és kommunikáció, korábban művelődéstudomány fogalmaival. A kommunikáció fogalma (egyben a szimbolikus antropológia fogalma is): az információátadás céljaira specializálódott másodlagos viselkedés. Az ember–természet viszony szimbolikus modifikációja. Amikor emberösünk kiszabadult az öröklés és mutáció egyirányú mozgásából, és természetelfogadóból természetátalakító lett, újabb eszközök felfedezése, a korábbi szabványok meghaladása vált szükségessé, s némi zűrzavar, válság után (*negentrópia*) helyreállt az egyensúly (*új homeosztázis*). A káoszról megszülettek az új formák, a tilalmak és a rend (folyamvölgyi közösségek, társadalmak, falvak, városok, városállamok, birodalmak). Tapasztalataink, tájékozódásaink szerint most is ez történik a nagyvilágban és hazánkban. Nembeliségi-nemzeti tudatunk birtokában próbálunk úrrá lenni a magunk által okozott *negentrópián* és megteremteni a törvényszerű *új homeosztázist*.

A kulturológiával foglalkozó szakemberek a 20. század közepétől – az ember–természet–társadalom kérdéseinek elemzése során – az antropológia tudomány bővítése eredményeként fontos tézisekkel, szintézisekkel rukkoltak elő. A kulturális, vizuális, közösségi, vallási, pszichológiai, filozófiai és egyéb antropológiák a múltból vezetnek le tanítételeiket, de a jövőt kulturális újjászületésben gondolják megvalósítani. A kulturális antropológia hívo mondatai így hangzanak: „Ember és kultúra

egyidősek, több mint egymillió évesek [...] Azóta megfigyelhető a kultúra kumulativitása (időbeli felhalmozódása)” (Leslie White). „Kultúrát nem lehet örökölni. Az elődök kultúrája egykettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg újra meg nem szerzi magának” (Kodály Zoltán). A kultúra: tanulással, oktatással-neveléssel, önműveléssel sajátítható el. A bölcséleti tudományok világában ez a pedagógia-, andragógia-, antropagógia fogalmak és -gyakorlat területén valósul meg klasszikus és modern értelemben egyaránt. Az alapítók és elkötelezett tanítványai nélkül ma nem beszélhetnénk *lifelong learning*-ről, illetve *lifewide*, élethosszig tartó, minden élethelyzetre kiterjedő tanulásról, permanens művelődésről, „holisztikus”, „ökologikus” szemléletről; a kultúra kettős természetéről, a kulturális javaknak, jószágoknak, termékeknek a személyiség különböző célú, aktív tevékenységéhez kapcsolódó demokratikus elsajátításairól, a személyiség formálásáról, optimális körülmények közötti gazdagodásáról, fejlődéséről és „legújabb” fogalomként az alkotó tanulásról (Aurelio Peccei).

Az eddig elmondottak alapján talán már érthetőbb a humán tudományok egységére, egyesítésére való törekvés, az „együttállás”, de hangsúlyoznunk kell, hogy mindkét nagy tudományterület (kultúra- és kommunikációelmélet) megőrizte eredeti tartalmát is. A kommunikáló, kultúrateremtő ember antropológiája jól körülhatárolható, mérhető, elemezhető (ld. a nagyagyban az állatvilágból megőrzött primitív, nomád szoftver, a két agyfélteke: érzelem és logika küzdelme). Érzékszerveink idegpályáinak beidegződése, a velünk született adottságaink felismerése spontán kezdődik, ahogyan például az édes anyanyelv elsajátítása, a faj- és egyedfejlődésünk szakaszainak, ciklusainak egymásra épülése tudatosan folytatódik. A kollektív és egyéni tudattalanból képeket töltünk le a tudatunkba életünk első három évében (*filogenezis*), aztán az adottságaink kifejlesztésére „koncentrálva”, külső segítséggel (nevelés-oktatás, művelődés-szocializáció) válhatunk érett személyiséggé, egyéniséggé három-tíz éves korig, majd életvégig (*ontogenezis*). Első megközelítésben tehát: úgy függ össze az emberi szellem ökológiája a kulturális antropológiával, mint az oktatás-nevelés, felnőttképzés (andragógia) az antropagógiával, az embervezetéssel, mivel mindkettő a kultúra- és kommunikációelméletre, azaz a művelődéseméletre épül.

II.

További érveimhez idézem Király Jenő tanár úr gondolatait:

„A kultúra és a kommunikáció kutatásának összekapcsolása az emberi szellem ökológiai alapja – tanítják a »palo-altói iskolában« (egyetemen). Ez a lényege a francia strukturális antropológiának, etnoszemiotikának és etnofilozófiának, az olasz kultúraszemiotikának (Umberto Eco), a tartui strukturális szemiotikának, hasonlóképpen a Ludwig von Bertalanffy rendszerelméletén alapuló kultúraelméletnek, a német nyelvterületen felvirágzott humán etológiának és az angolszász kulturális antropológiának. A filozófiában az angolszász nyelvfilozófia és a német hermeneutika tolta előtérbe eme problémakomplexumot.

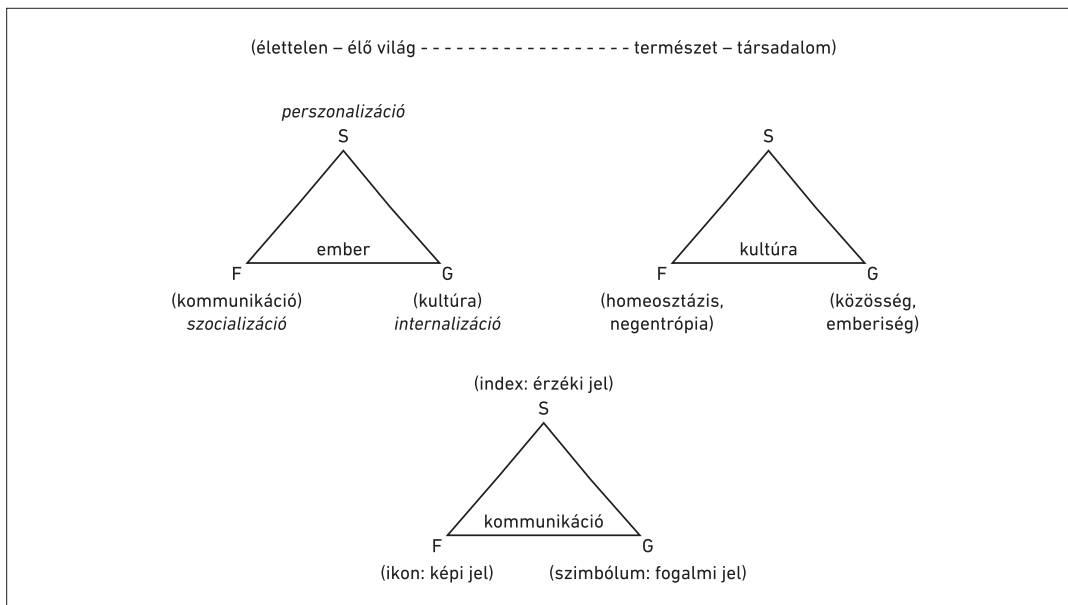
A kultúra- és kommunikációelmélet (hagyományos nevén: művelődésemélet) eme irányzatok és kutatások egyikével sem azonos, nem is egyszerűen összefogja, sokkal inkább keresztezi őket, s eredményeiket a Föld »szellemtakarójának« (nooszféra) vizsgálatává szintetizálja.

Míg a kulturális antropológia a közvetlen emberi kommunikáción alapuló egzotikus, tradicionális kultúrákat kutatja, a *kultúra- és kommunikációelmélet az önnön kultúráját kutató társadalom kultúrantropológiája, a modernség kultúrantropológiája*; a nagy sikerű és múltú kultúrantropológia fiatal testvértudománya, az ipari, tudományos-technikai és végül informatikai forradalmak által teremtetett új együttélési formák és társadalomtípusok kutatása.”

A (kultúrateremtő és kommunikáló) emberi szellem ökológikus fejlődésének, működésének megértéséhez egy ritkán használt fogalmat említ Király tanár úr: a nooszférát (a Föld szellemtakaróját). Ez az alkotóerővel rendelkező objektíváció tartalmazza a kozmoszból származó eredeti tudást, a kultúrateremtésre kódolt programokat, amelyek feltételezésem szerint magukban foglalják a természetből való kiemelkedés ütemtervét, az eszközkalkotás és -használat szüntelenül gazdagodó világát, a kulturális érték és lét dolgait és még sok minden mást, ami az élet, a közösség, a család, a nemzet megmaradásához, az egyén üdvösségre való felkészüléséhez szükséges. Magukban foglalják tehát az átalakított természet axiológiai (értékelméleti) és ontológiai (lételméleti) tartalmait.

<i>A kultúra értékei:</i>	igaz	szép	jó	szent
<i>javai:</i>	tudomány	művészet	erkölcs	vallás
<i>tevékenységei:</i>	kutatás	alkotás	viselkedés	hitélet

Nicolai Hartmann az időmérő órához hasonlította a lételmélet (ontológia) alaptörvényét. Minden élő, működő, önszabályozó rendszer rendelkezik a struktúra, a funkció és a genesis hármasságával. Az óra szerkezete (S) időmérésre készült, ez a funkciója (F), de a hajszálrugó, a genesis (G) nélkül semmit nem ér, csak lom.

2. ábra. Ontológiai szemlélet a szellemökológiában

Ha pedig a háromszögeket egymásba csúsztatjuk, belátható, hogy a nagy struktúrák: természet, társadalom, élettelen-élő világ; a kultúra szerkezete (S), működése (F) és fejlődéstörténete (G) megismerhetővé válik. Mert a fejlődés mindig előre (új homeosztázis felé) halad, mint a robbanómotornál: mindegy, hogy a hatás vagy az ellenhatás lesz az erősebb, a jármű előrehalad.

A lényeg tehát az, hogy csak egyedül az ember alkothatott a teremtett világban emberi kultúrát és civilizációt, de hangsúlyoznunk kell, hogy anno ez az ember természetelfogadóból természet-átalakítóvá fejlődött a neolitik idején, Kr. e. 10 000 körül. Ezért kell napjainkban is tisztelni régmúltunk szoftvereit, a még létező primitív kultúrákat. Így részesedik az egész teremtés az ember természet-átalakító/-elfogadó tevékenységének hasznából, de sajnálatos módon az utóbbi évszázadokban már a kárából is. Emiatt válik depresszióssá az „átmeneti társadalmakban” az individuum.

Sigmund Freud 1890-ben három okban írta le szorongásainkat a kultúrában: „a természet túlerője, testünk gyarlósága és a társadalmat szabályozó »berendezések« elégtelen működése miatt”. A szorongás csökkentésére leginkább szellemökológiai adottságaink vannak segítségünkre:

- Képek letöltése (kollektív és egyéni tudattalanból), fogalmak, jelek (index–ikon–szimbólum) üzeneteinek (dekódolása) megértése és tudatosítása.
- Interakció, perszonalizáció, elsődleges és posztgraduális szocializáció, internalizáció (a világ értelmességének megértése).
- Természetelfogadás, -átalakítás – kultúrateremtés, civilizációműködtetés
- Szorongások és a magunk által okozott negentrópiák kezelése, új homeosztázis létrehozása.

- Ember–kultúra–kommunikáció összefüggéseinek kutatása, őrzése, bemutatása (szabad bölcsészet).
- Szellemökológia–antropológia, andragógia–antropagógia összefüggéseinek értelmezése. (A modernség kultúranropológiája.)
- A *nooszféra* megértése, elfogadása, gyarapítása, kultúrán belüli továbbadása (művelődéelméleti struktúrák, funkciók és genezis).

Kozmikus létünk meghaladása során, az újabb paradigmaváltásban jobban ki kell használni agyunk teljesítményét. Ne elégedjünk meg azzal, hogy csak védekezni akarunk a természet erőivel szemben, mert kulturális újjászületésre programozott bennünket a Teremtőnk. Jelenleg elszédít, rabul ejt, gőgössé tesz az infokommunikációs, ipari, technikai forradalom. Gőzerővel kutatja, milyen energiaforrást használ majd a fosszilis kultúra kimerülése után, de közben sok fölösleges dolgot csinál, szemetet termel, pazarolja, elszennyezi folyóit, tavait, tengereit, de szigorúan megköveteli a digitális társadalom működtetéséhez szükséges algoritmusok pontos betartását.

Meggyőződéssel állítom, hogy nem tévedett Gelencsér tanárnő, Király tanár úr és mások, akik a kulturális újjászületés és a permanens művelődés fontosságát, a diagnózist és a gyógyítást hirdették, tanították, mert a társadalmi létszférák rangsorában a kultúrát a gazdaság, a politika elé, az első helyre kell helyezni. (Látható, hogy mennyire mély és magas tudomány ez!)

A kultúrák globalizációja valóban elkerülhetetlen, de legalább ilyen erős a meggyőződésünk arról, hogy a multikulturalitás mellett fontos, hogy az ideológiai, demográfiai, identitásbeli vákuum feltöltődjön, a nemzeti sajátosság érvényben maradjon, hogy az új bábeli zűrzavar elkerüljön.

IRODALOM

B. GELENCSÉR Katalin, *Kultúra és közművelődés*, egyetemi előadás, ELTE Közművelődési Tanszéki csoport, 1988.

UTRY Attila, *Kommunikáció, szociálpszichológia, kultúra*, főiskolai, egyetemi jegyzet, Rónai Kiadó, Miskolc, 1999.

KIRÁLY Jenő, *Kommunikációelmélet*, egyetemi jegyzet, ELTE, Budapest, 1986.

Ludwig von BERTALANFFY, *Ám az emberről semmit sem tudunk*, KJK, Budapest, 1991.

Leslie WHITE, *The science of culture*, New York, 1969.

Nicolai HARTMANN, *Új utak az ontológiában*, Greenwood Press, Westport, 1952.

UTRY Attila, *Ontológiai szemlélet a szellemökológiában*, 2009.

FERENCZI KÁROLY, Vigyorgó Atlasz 3., 2008; Atlasz 8., 2008; Kariatida 2–3., 2008

